

rak şüphesini çektiği anlaşılan Mustafa Paşa, Ahmed'e karşı harekete geçip Ankara'ya kadar ilerleyen ve ardından Bursa'ya dönen padişah tarafından burada ansızın idam edildi (14 Ramazan 918 / 23 Kasım 1512). Bursa'da Pınarbaşıkapısı denen yere gömüldü. 120.000 duka altın tutan mallarına el konulduysa da vakıflarına dokunulmadı. Bazı Osmanlı kaynaklarında Mustafa Paşa'nın padişahı İstanbul'dan uzaklaştırmak istediği ve Ahmed üzerine yürümesini sağladığı, sonra el altından şehzadeye haber gönderdiği, hatıta onun Amasya'yı almasına yol açtığı, amacının İstanbul'u karışıklıklar içerisine

düşürüp Selim'i zor durumda bırakmak olduğu, bunun anlaşılması üzerine de idam edildiği belirtilir. Başka kaynaklarda ise onun bu gibi yalan isnatlarla suçsuz yere öldürülmüş olduğundan bahsedilir (Âşıkpaşazâde, s. 243).

Venedik kaynaklarında aşırı derecede tamahkâr, habis ve kaypak bir şahıs olarak tanıtılan Mustafa Paşa'nın diğer bazı kaynaklarda bunun aksine değerli bir devlet adamı olduğundan söz edilir. Dönemin pek karışık şartlarında II. Bayezid'in daima yanında bulunmuş ve sadakatle bağlı olduğu padişahın bir süre daha tahtta kalmasında önemli rol oynamıştır. Mevkiini Yavuz Sultan Selim'in ilk saltanat yılında da korumuş olması onun idarecilik vasfını ortaya koyar. Pek çok hayratı olan Mustafa Paşa İstanbul'da Andreas Kilisesi'ni camiye çevirtmiş ve burada medrese, imaret ve mektepten oluşan bir külliye meydana getirmiş, daha sonra bu külliye'nin bulunduğu semt onun adıyla anılmıştır. Kanûni Sultan Süleyman döneminde ait bir defterde bu semt Nâhiye-i Câmi-i Mustafa Paşa adıyla zikredilir. Ayrıca Eyüp'te bir cami, Rumeli'de Yenicekarasu'da imaret, Nevrekep'ta cami ve mektep yaptırmış, bütün bunlara zengin vakıflar tahsis etmiştir. Kızı Hundi Hatun'un adına vakfiyesinde rastlanır.

BİBLİYOGRAFYA :

T.SMA, nr. E 2783, 3197, 6186, 7072; II. *Bâyezid Dönemi Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri* (haz. İlhan Şahin – Feridun Emecen), İstanbul 1994, s. 72-73; *Âşıkpaşazâde, Tarih* (Atsız), s. 243; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 135-136; R. F. Kreuter, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî: 1481-1512* (trc. Necdet Öztürk), İstanbul 1997, s. 20; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, VIII. Defter, s. 176, 180-181, 187, 194, 189, 229; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh*, İstanbul 1280, II, 34, 38-39, 220; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 161-162; Hammer (Atâ Bey), III, 350; L. Thuasne, *Djem Sultan, Paris 1892*, s. 276; Uzunçarşılı, *Osmânî Tarihî*, II, 539-540; a.mlf., "Cem Sultana Dair Beş Orijinal Vesika", *TTK Belleten*, XXIV/95 (1960), 468-475; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Lüvâsı*, s. 92-95, 107, 235, 379, 386, 406, 441-448, 474; Selahattin Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966, s. 190, 269, 289, 291; a.mlf., *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 11-13; H. Reindl, *Männer um Bâyezid*, Berlin 1983, s. 302-318; Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selimname Literature*, Berlin 1985, s. 39; N. Vatin, *Sultan Djem, Ankara 1997*, s. 40, 45, 206-209; Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *TD*, VII/10 (1954), s. 120-122, 125, 142; Halil İnalçık, "A Case Study in Renaissance Diplomacy. The Agreement Between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan", *JTS*, III (1979), s. 212-230.

FERİDUN EMECEN

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ ve KÜLLİYESİ

İstanbul'da XV. yüzyıl sonunda inşa edilen cami ve külliye.

Cami. Sur içi İstanbul'unun bu semtine adını vermiş olan Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi, Sümbüliyye tarikatının merkez değerini da oluşturmuştur. Bu sebeple halk arasında Sümbül Efendi Camii olarak da anılır. Şehrin batısında kara tarafı surlarına yakın bir yerde bulunan caminin etrafı bir duvarla çevrili olup yapılar genişçe bir avlunun içinde yer almaktadır. Cami binası havâirlerden Hagios Andreas adına kurulmuş bir kilisedir. Ancak İmparator Arkadios'un kızı Arkadia'nın V. yüzyıl başlarında yaptırdığı kilisenin ve henüz kesin olarak yeri belirlenemeyen Saturnios Kapısı civarında yer alan Hagios Andreas erkekler manastırının bu kiliseyle ilgisi olup olmadığı tesbit edilememiştir. Avlu kapısının dışında yerde görülen ve V. yüzyıla tarihlendirilen eski bir sütun başlığı, söz konusu yapının Arkadios dönemine ait olması için yeterli bir dayanak sayılmaz. Şimdiki Koca Mustafa Paşa Camii'nin yerinde bulunduğu nisbeten daha açık şekilde ileri sürülebilen bir kadınlar manastırı ise ilk olarak VIII. yüzyılda zikredilmektedir. İkonoklast (resim düşmanı) akım sırasında (726-842) idam edilen Giritli Aziz (Hosios) Andreas'ın kutsal kalıntıları (rölik) buraya gömülmüş ve Bizans halkı mucizeler yarattığına inandığı bu azizin adını zamanla aslında havâri Andreas'a ithaf edilmiş olan bu manastıra bağlamıştır. İkonoklast akımının sona ermesinin ardından İmparator I. Basileios tarafından tamir ettirilen bu kilisenin 1204-1261 arasındaki Latin işgali sırasında oldukça harap olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1261'de Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması sırasında İmparator VIII. Mikhael Palailogos'un yeğeni Protovestiarissa Theodora Raouleina kiliseyi ve manastırı tekrar kurmuştur. 1284'ten az sonra gerçekleştirilen bu inşaatta külliye eski malzemenin de faydalanılarak yeni baştan yapılmıştır. O devrin şairlerinden Maximos Planudes, Prensess Theodora'nın bu inşaatını överek onun burada güzel bir kilise yaptırdığından söz etmektedir ki bunun Koca Mustafa Paşa Camii'ne çevrilen kilise olması kuvvetle muhtemeldir. Esasen manastır ve kilisenin bu inşaatından sonra önem kazanarak şehrin ön planda gelen ibadet

Koca Mustafa Paşa'nın kapıcıbaşı İken Cem Sultan hakkındaki yazdığı rapor (TTK Belleten, XXIX/95, s. 481-482)

yerlerinden biri haline geldiği kaynaklarda belirtilmektedir.

II. Bayezid döneminde (1481-1512) şehrin içinde bulunan eski Bizans kilise ve manastırları "şenlendirme" politikası gereğince camiye dönüştürülürken Andreas Kilisesi de Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Caminin son cemaat yerine açılan iki kapısından sağdakinin üstünde 891 (1486) yılını veren Arapça kitâbe, sol taraftaki kapının üstünde de II. Bayezid'in adını kaydeden Türkçe-Arapça bir kitâbe bulunmaktadır. Âlî Mustafa Efendi, *Kühü'l-ahbâr*'ında Koca Mustafa Paşa'dan bahsederken caminin açılış törenini anlatmış ve devrin değişik şairleri tarafından tarihler yazıldığını, fakat bunların içinde en güzelini İdris-i Bitlisî'nin kaleme aldığını ve bunun caminin kapılarının üstüne konulduğunu belirterek bir tanesinin kopyasını vermiştir. Evliya Çelebi ve Ayvansarayî de bu kitâbeyi, İdris-i Bitlisî'nin olduğunu belirterek nakleder. Bitlisî'nin kitâbesi caminin inşasından altı yıl sonra "başkapı" üzerine konmuştur. Kaynaklarda caminin halen hünkâr mahfili kapısı üstünde mevcut olan, Şeyhülislâm Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'nin yazdığı 895 (1490) yılını taşıyan Arapça bir kitâbesinin daha bulunduğu bildirilmektedir. Kopyası *Kühü'l-ahbâr*'da ve *Hadîkatü'l-cevâmi*'de verilen İdris-i Bitlisî'nin kitâbesi bugün mevcut değildir.

953 (1546) yılına ait *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin cami, medrese, imaret ve hankahtan oluştuğu belirtilmektedir. Bu külliyenin evkafı arasında dükkânlardan başka Ayvansaray'da camiye dönüştürülmüş bir kilise ile (bk. ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ) Nevrokop'ta cami ve mektep de vardır. Ayrıca İstanbul'un bu bölgesinde

ve Sulu Manastır taraflarında çok sayıda arazi ve dükkân külliyesinin evkafı arasındadır. Rumeli'de Dimetoka, Yanbolu, Filibe, Niğbolu, Karasu, Drama, Serez, Nevrokop, Ustrumca, Selânik, İnebahtı, Avlonya ve Anadolu'da Bolu'da gelirleri bu vakfa verilmek üzere çeşitli vakıflar bulunmaktadır.

Tahsin Yazıcı tarafından Sünbüliyye tarikâtı hakkında yayımlanan bir araştırmada Yavuz Sultan Selim'in gazabına uğrayarak idam edilen Koca Mustafa Paşa'nın kurduğu evkafında yıktırılmasının emredildiği ancak sembolik olarak yalnız bacuların yıktırılmasıyla yetinildiği ve bunların da sonra yeniden yaptırıldığı öğrenilmektedir. *Hadîkatü'l-cevâmi*'de verilen bilgiye göre XVII. yüzyıl başlarında Başdefterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa caminin batı tarafına cami kadar bir ek yaptırmış, bir kapı ile bir de mahfil inşa ettirmiştir. Böylece caminin minaresi orta yerde kalmıştır. Fakat sonraları bu ek bütünüyle ortadan kaldırıldığından minare açıktır. Yaygın bir görüşe göre mübarek gecelerde cami şerefelerinde kandil yakılması âdeti de ilk olarak burada uygulanmıştır. Şehrin büyük dinî merkezlerinden olan Koca Mustafa Paşa avlusuna Veliyyüddin Efendi bir muvakkithâne ilâve ettirmiştir. Çevrede tekke şeyhleriyle birçok tanınmış kişi ve hattatın (Hâfız Osman gibi) mezarının bulunduğu bir hazîre oluşmuştur. Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa avlunun ortasında 1150'de (1737) İstanbul'da örnekleri çok az olan sütun biçiminde bir çeşme dikirtmiş, XIX. yüzyılda, avlunun kuzey kapısının iki yanına Rifat Paşa ve Karesi Mutasarrıfı Behçet Paşa'nın kız kardeşi Hacı Emine Hanım tarafından iki ayrı sebil inşa ettirilmiştir. Caminin son cemaat yeri revaklarındaki kitâbeden öğrenildiğine göre o sıralarda hayli harap olan mâbedi II. Mahmud 1250

(1834) yılında büyük ölçüde tamir ettirmiştir. Yapının revakları arasındaki bölmeler, etraftaki müstemilât binaları, içteki ahşap kısımlar kaldırılarak 1950'lere doğru yapılan büyük bir tamirde de kubbe ve yarım kubbeler restore edilip bu kısımların mimari karakteri daha açık görünüşleriyle ortaya çıkarılmıştır. 1953 yılı yaz aylarında caminin iç siva ve nakışları yenilenmiştir. 17 Ağustos 1999'da vuku bulan İzmit ve Adapazarı depremi camide izler bırakmıştır.

Mâbed esasında bir Bizans kilisesi olmakla beraber camiye dönüştürüldüğünde bünyesinde o kadar önemli değişiklikler yapılmıştır ki Türk sanatı bakımından üzerinde durulması gerekli bir yapı durumuna girmiştir. Bizans zamanındaki kilise dışarıya taşkın üç apsisi olan, muhtemelen merkezî kubbeli ve narteksli bir bina idi. Girişi batı cephesinin ortasında, şimdi bir pencerenin bulunduğu yerdedi. Esas mekânın ortasında dört ağır pâyeye yer almaktadır. Dış duvarlarla kubbe altı mekânını ayıran koridor halindeki dehlizlerin narteks tonozu seviyesinde beşik tonozlarla örtülükten sonradan bazı değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Kubbe altı mekânı bugün, alçak bir beşik tonozla örtülü olan batı tarafındaki dehlizden iki sütunla ayrılmış bulunmaktadır. Yarım kubbelerin inşası ile kısmen kesilen güney ve kuzey dehlizlerinin kubbe kaidesine nazaran alçak beşik tonozlarla örtülü olduğu kalan parçalardan belli olmaktadır. Bu takdirde yan dehlizlerin de aynı batı dehlizinde olduğu gibi evvelce iki pâyeye arasında sıralanan ikişer sütunla kubbe altı mekânından ayrıldığı tahmin etmek mümkündür. Yani Ayios Andreas Kilisesi, ortadaki ana kubbe mekânını bir "U" harfi şeklinde çeviren beşik tonozlu üç dehlize sahipti. Günümüzde hâlâ duran batı dehlizinden anlaşıldığına göre bu dehlizlerin tavan yüksekliği pek fazla değildi. Bundan dolayı orta kubbe mekânı çok daha yüksek bir görünüm kazanıyor ve ana kubbeyi taşıyan dört büyük kemerin iç açıklıkları pencereli duvarlarla (timpanon) kapatılıyordu.

Yapıda hristiyan - Ortodoks litürjisi gereklerine uygun biçimde iç mekân birbirinden tecrit edilmiş mekânlara bölünerek ummun ibadeti için yalnız ortada kubbe altında bir bölüm bırakılmıştı. Kiliseyi cami haline getiren Osmanlı mimarı mihrabı kible istikametine göre ayarlamak ve mihrabı mümkün olduğunca her açıdan görülebilir bir hale getirmek zorundaydı. Bu sorunu çözmek için binanın

Koca
Mustafa
Paşa
Camii –
İstanbul

aksını doğudan hafifçe güneye kaydırarak çarpık bir eser meydana getireceğine bina eskisine tamamen dikey olan yeni bir eksen vererek yapıyı kuzey-güney yönüne çevirmiştir. Böylece hem istenilen kible yönü sağlanmış hem de enine uzanan bir bina halini almış olan yapı saf tutmaya uygun bir hal almıştır. Mimar, tonozların dayanağa ihtiyaç gösteren kısımlarını yıkarak ve böylece açılan iki yan dehlizin üzerlerine her birinde üçer pencere bulunan iki yarım kubbe kurarak çözüme ulaşmış görünmektedir.

Yapının girişleri yeni aksa göre düzeltilmiş, batı girişi kapatılarak kible duvarının karşısındaki kuzey duvarının dışına boydan boya, stalaktitli başlıklı altı sütuna dayanan beş kubbeli bir son cemaat yeri eklenmiş ve bunun birinci ve beşinci bölümlerinde birer kapı açılmıştır. Minare de tek minareli Osmanlı camilerinin çoğunda olduğu gibi kible aksının sağında, batı duvarı önünde inşa edilmiştir. Bina'nın doğu tarafındaki hristiyan mihrabının meydana getirdiği kavis ortada açılan bir pencere ile hafifletilmiştir. Aynı şekilde "prothesis" ve "diakonikon" hücreleri de doğu duvarlarının düzeltilmesi ve buralarda birer pencere açılması ile orijinal şekillerini hayli kaybetmişlerdir. Nihayet binanın dış görünüşüne organik bir yeknesaklık vermek amacıyla bütün duvarlar dışarıdan taş bir duvar kılıf içine alınmış ve Bizans yapısı bir iskeletin etrafında bütünüyle Türk mimari karakterinde yepyeni bir bina oluşmuştur.

Yapının örtü sistemini de değiştiren mimar, eski kiliseden sadece dört büyük pâyeye ile bunların arasındaki bağlantıyı sağlayan, doğu ve batı yönlerindeki, tonozlarla desteklenen dört büyük kemeri korumuştur. Kuzey ve güney yönlerinde ise destekleme görevi yarım kubbelere

yüklenmiştir. Bu kemerler yeni baştan örülen kübik bir kaide içine alınmış ve bunun üstüne de sekiz köşeli kasnağı olan kubbe oturtulmuştur. Yapının güney ve doğu cepheleri tipik Türk kemerleri bulunan muntazam ve düz birer duvar haline getirilerek buranın bir zamanlar kilise olduğunun dışarıdan anlaşılması âdeta imkânsız hale getirilmiştir. Koca Mustafa Paşa Camii'nin dış görünüşünde daha önce kilise olduğunu belirten tek özellik, doğu yönünde kurşun kaplı çatı seviyesini aşan ve bema beşik tonozu ile esas apsis yarım kubbesini örten aksamdır. Kiliseden çevrilen diğer camilerin hiçbirinde yapının Bizans karakteri Koca Mustafa Paşa Camii'ndeki gibi başarıyla gizlenememiştir.

Cami olarak ele alındığında güneye yönelmiş bir yapı halinde beliren ve ortada bir ana kubbe, mihrapla giriş dehlizleri üzerinde birer yarım kubbesi bulunan bu mâbed, ilk karakteristik örneklerinden birini Beyazıt Camii'nin oluşturduğu tipin bir örneğidir. Ancak Koca Mustafa Paşa Camii 1486'da yeni baştan yapıldığına ve Beyazıt Camii 1500-1505 arasında inşa edildiğine göre Osmanlı dönemi Türk mimarisindeki bu yeni tipin öncüsü Koca Mustafa Paşa Camii olmaktadır.

Caminin belirli bir Türk mimari üslubunda olan son cemaat yerinden başka sağdaki minaresi de önemli özelliklere sahip bir sanat eseridir. Bu zarif minarenin sekiz cepheli kürsü kısmı sadece bir cephesiyle ana binaya bitleştirilmiştir. Kürsü, Beyazıt Camii minareleri gibi iki kademeli bir temel kısmı üzerinde yükselir. Edirne'de Üç Şerefeli Camii'nin minare kürsülerinde görülen nişler, yine Edirne'de II. Bayezid tarafından yaptırılan Beyazıt Camii'nin minare kürsülerinde çok dekoratif bir şekil almıştır. Bu caminin minare kürsüleri Koca Mustafa Paşa Camii minaresi kürsüsünde aynen kopya edilmiştir. İstanbul'da diğer bir eşi bulunmayan bu kürsünün köşelerine stalaktitli başlıklı ve burmalı ince sütuncuklar yapılmış, bunlara dayanan Bursa kemerli birer nişin içine kenarları silmelerle çerçevelenmiş mermer panolar tesbit edilmiştir. İstanbul minareleri içinde bu derece zarif ve mükemmel bezenmiş başka bir minare kürsüsü yoktur. Âdeta türbe mimarisini andıran bu kürsüde dekoratif unsurların hâkimiyeti minarenin yükünü taşıyan kürsünün bu görevini hafifletmektedir. Hafif cepheli olan gövde ile stalaktitli şerefe orijinal şekillerini korumuştur. Stalaktitleri teşkil eden küçük trompların

seyrek olması bu döneme ait bir özelliktir. Gövdeye geçişi sağlayan hafif taşkın pabuç ise XV. yüzyıl minarelerinin hepsinde görülen basık ve az rölyefli baklava şekilleriyle işlenmiştir.

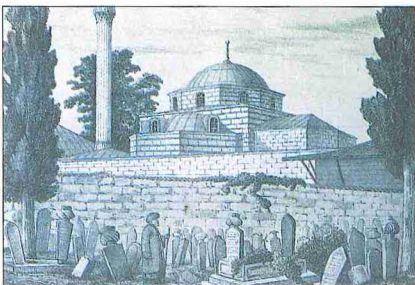
Türbe. Koca Mustafa Paşa'nın caminin doğu tarafında kendisi için yaptırdığı türbe camiden 5 m. kadar uzaklıkta tamamen kesme taştan inşa edilmiş, çokgen planlı, kubbeli bir yapıdır ve önünde iki sütuna dayanan kubbeli küçük bir sundurma bulunmaktadır. Kapı basık kemerli ve kitâbe yeri boştur. Devşirme oldukları anlaşılan yeşil sütunlar baklavali başlıklıdır. Ahşap kapı üst kısmıdır ve bu kapı kanatlarının içleri hatayi oymalarla süsüdür. Üst tablalarda sağda ve solda 9 x 18 cm. ebadında oyma yazı metinleri vardır.

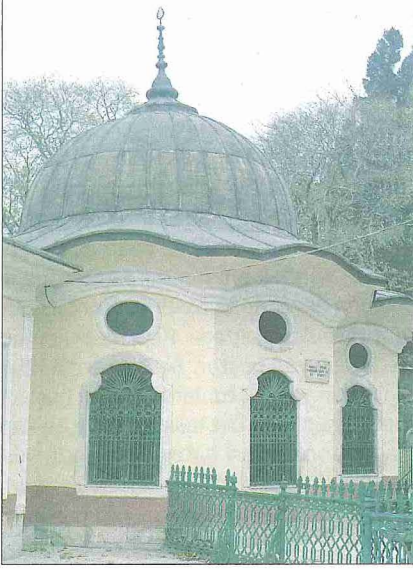
Medrese. Caminin güneybatısında yer alan medrese bir duvarla ayrılmıştır. Ayvansarayî medresenin kırk hücreli olduğunu bildirir. Ön cephe kesme taştan, diğer cepheler ise moloz taştıdır. Giriş cephesinde oda yoktur. Fakat kapı solundaki duvarda örülü vaziyette iki kemer izi görülür. Eksende 9,45 x 9,15 m. ve dış kenarları 45 derece kırık bir dershanenin iki yanında yedişer oda mevcuttur. Odaların hepsi kubbelidir. Sağ koldakilerin kubbeleri yıkılmış ve boydan boya tonozla örtülmüştür. Dört kenarı çevreleyen ve baklava başlıklı sütunlara dayanan revakların üstleri kubbelidir. Aslında kubbeli olduğu anlaşılan dershanenin üstü çökmüş olduğundan daha sonra ahşap bir çatıyla örtülmüştür. Avlunun karşısında Hekimoğlu Ali Paşa'nın babası, XVIII. yüzyıl saray hekimbaşlarından Nuh Efendi'nin yaptırdığı ikinci bir medrese daha vardı. Rûmî 1330 (1914-15) tarihli belgeye göre o sıralarda çok harap durumda olan bu vakıf yıktırılarak yok edilmiştir.

İmaret. Külliye'nin diğer bir parçası olan imaret avlunun sağ tarafında bulunuyordu. Bunun esasında zâviye olarak yapıldığı düşünülebilir. Bu yapıya ait olan Bizans devrinden kalma çok zengin işlemeli kapı çerçevesi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne getirilerek Çinili Köşk ile müzenin sol kanadı arasındaki küçük bahçenin girişi olarak monte edilmiştir.

Sebiller. Cami avlusunun son cemaat yerinin karşısına isabet eden, girişin iki tarafında XIX. yüzyıla ait iki sebil bulunuyordu. Bunlardan sağdaki 1271 (1854-55) yılında Rifat Paşa tarafından vakfedilmiştir. Çok basit bir yapı olup pencereleri barok üslubunda başlıklı olan sütunlarla ayrılmıştı. 1940'lı yıllarda tahrip edilen

Koca Mustafa Paşa Camii'nin XIX. yüzyıl içinde Galanakis tarafından çizilen gravürü (Paspatis, s. 319)

Koca Mustafa Paşa Külliyesi içindeki Sâliha Hatun Türbesi

sebilin sütunları ve başlıkları kaybolmuştur. Sonraki yıllarda sebilin boşluğu çimento ile sıvanarak kapatılmıştır. Soldaki ise Karesi Mutasarrıfı Behçet Paşa'nın kız kardeşi Hacı Emine Hanım tarafından vakfedilmiş olup büyük ölçüde Tanzimat üslûbunda bir yapıdır.

Türbeler. Rifat Paşa Sebili'nin bitişiğindeki Sümbül Efendi Dergâhı'nın şeyhlerine ait türbeler bulunmaktadır. Bunların arkasındaki bahçe içinde büyük ahşap konak dergâh şeyhinin eviydi. Şehrin ruhaniyetli ve önemli dinî merkezlerinden biri halini alan Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi, başta gelen ziyaret yerlerinden biri olarak İslâmlaşan ve Türkleşen bu çevrede Türkler'in yoğun biçimde yaşadığı bir mahallenin doğmasını sağlamış ve çok yakın tarihlere gelinceye kadar bu özelliğini korumuştur. Bu eski İstanbul mahallesi karakteri Yahya Kemal Beyatlı'nın bu semtin adını verdiği bir şiirinde de tasvir edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 366-369; Âli Mustafa Efendi, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 160^b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 306; *Hadîkatü'l-üzerâ*, s. 20; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî'*, I, 162; a.e.: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 224-230; Hammer, *Constantinopolis und der Bosphoros*, Pesth 1822, I, 432; [Konstantios], *Constantiniade ou description de Constantinople ancienne et moderne* (trc. M. R.), İstanbul 1846, s. 109-110; A. G. Paspatis,

Byzantini Meletai, İstanbul 1877, s. 318-320; *Sicill-i Osmânî*, IV, 371; A. van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, s. 106-121; J. Ebersolt - A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Paris 1913, s. 75-89; A. M. Schneider, *Byzans Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Berlin 1936, s. 52; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 55, 67; H. H. Russack, *Byzans und Stambul. Sagen und Legenden von Goldenen Horn*, Berlin 1941, s. 129; Danişmend, *Kronoloji*, I, 430; Semavi Eyice, "Remarques sur deux anciennes églises d'Istanbul", *Actes du IXe congrès international d'études byzantines*, İstanbul 1955, I, 184-195; a.mlf., "İstanbul Minareleri", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 42; a.mlf., *Son Devir Bizans Mimârisi*, İstanbul 1980, s. 7-14; a.mlf., "İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Onun Osmanlı -Türk Mimarisindeki Yeri", *TD*, V/8 (1953), s. 153-182; R. Janin, *Les églises et les monastères*, Paris 1969, s. 27-32; a.mlf., "Les couverts secondaires de Psamatthia", *Echos d'orient*, XXXII, Paris 1933, s. 326-331; T. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, London 1971, s. 3-14; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 281-284; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 172-176; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârisi V*, s. 273-277, 278, 279, 281; Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul 1989, s. 120-123; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 195, 265, 710; J. Pargoire, "Constantinople - Saint André de Krisis", *Echos d'orient*, XIII (1910), s. 84-87; G. Gerola, "Le veduta di Constantinopoli di Cristoforo Buondelmonti", *Rivista di Studi Bizantini e Neollenici*, III, Roma 1931, s. 249; Neşet Köseoğlu, "Sümbül Efendi'yi Ziyaret", *TTOK Belleteni*, sy. 135 (1953), s. 11-17; Tahsin Yazıcı, Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1956 s. 87-113; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, sy. 7-8 (1977), s. 76.

SEMAYİ EYİCE

KOCA NİŞANCI MUSTAFA ÇELEBİ

(bk. CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ).

KOCA RÂGİB PAŞA

(bk. RÂGİB PAŞA):

KOCA SEKBANBAŞI RİSÂLESİ

Nizâm-ı Cedîd'i savunma amacıyla yazılan risâle.

III. Selim devri (1789-1807) askerî yenilenmesini tanıtıcı mahiyetteki eserler yanında bu yenilenmenin gerekliliğini savunanlar içinde, daha ziyade

Koca Sekbanbaşı Risâlesi yakıştırmasıyla bilinen ve asıl adı *Hulûsatü'l-kelâm fî reddi'l-avâm* olan eser önemli bir yer tutar. Risâlenin müellifi olarak çeşitli isim ve ihtimaller öne sürülmüş olmakla beraber kesin bir sonuca varılamamıştır. Yeniçeri Ağası Tokatlı Mustafa Ağa'nın eserin yazarı olduğu ileri sürülmekle birlikte bu bilgi şüphelidir (konuyla ilgili tartışmalar için bk. Beydilli, *İlmi Araştırmalar*, sy. 9 [2000], s. 45-66; Birinci, s. 105-120). Nizâm-ı Cedîd'i tanıtan eserlerin başında gelen, Mahmud Râif Efendi'nin 1798'de Mühendishâne Matbaası'nda Fransızca olarak basılan *Tableau des nouveaux réglemens de l'Empire ottoman* adlı eserinin Türkçe özgün metne dayanan Fransızca tercümesinin kendi elinden çıkmadığının ve mütercime havale edildiğinin tesbiti karşısında (Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, s. 155) bunun da anonim nitelikte, bir veya birkaç kişinin katılımı ile hazırlanmış ısmarlama bir eser olabileceği ihtimali ağırlık kazanmakta ve bu husus özellikle eser için tenkidî kuvvet bulmaktadır. Risâlenin İngilizce tercümesine eserinde yer veren ve çağdaş bir kaynak olan Wilkinson'un kaydına göre 1804'te III. Selim'in emriyle kaleme alınmıştır (*An Account of the Principalities*, s. VII).

Eserin telif tarihi, metninde yer alan "... geçen sene, 1217 senesi ..." ifadesinden hareketle 1218 (1803) olarak tesbit edilmektedir. Rumeli'deki dağlı eşkıyalara karşı Nizâm-ı Cedîd askerinin sürdürdüğü başarılı harekât esnasında dile getirilen bu tarihin, anlatımın ayrıntılarına dayanılarak ve bunların başka kaynaklarla karşılaştırılarak sınırlanması mümkün olabilmektedir. Metindeki "... kemal mer-tebe ortalık kış, kar, yağmur ve çamur iken ve eşkıya bir karyede mahfûzen dururlarken" ifadesinin eşkıyanın Ballı köyünde (Vâsıf, vr. 243^b-245^b; Cevdet, VII, 257) 1217 yılı içindeki (1803 yılı kışının ilk üç ayı) kısırılma hadisesine işaret etmekte olduğu açıktır. Aynı olayı zikreden, bu başarı vesilesiyle Nizâm-ı Cedîd'i tanıtan ve gerekliliğini savunan bir başka risâle olarak kaleme alınan Seyyid Mustafa'nın *Diatribes* unvanlı eserinin 1803'te basılmış olmasından hareketle bu eserin de 1218 yılının Mart 1804'e rastlayan kısmını bir tarafa bırakarak aynı yıl içinde yazılmış olduğu kabul edilebilir.

Risâlenin telif sebebi olarak Nizâm-ı Cedîd uygulamasına muhalif olmasından